

Keywords: *Being, will, human law, divine law, world, moral reality, Sophocles, Hegel.*

References

- Gegel, G. V. F. (1992) *Fenomenologiya dukha* [Phenomenology of Spirit], Sankt-Peterburg, Nauka, XLVII + 444 p.
- Gegel, G. V. F. (1993) *Lekcii po filosofii istorii* [Lectures on Philosophy of History], Sankt-Peterburg, Nauka, 480 p.
- Martin Hajdegger/Karl Yaspers (2001) *Perepiska 1920–1968* [Correspondence 1920–1968], Moskva, Ad marginem, 416 p.
- Sofokl (1988) *Antigona* [Antigone], v: *Sofokl. Tragedii*, Moskva, Hud. lit., pp. 175–228.
- Held, K. (2006) *Vozmozhnosti i granitsy mezhkulturnogo vzaimoponimaniya* [Opportunities and boundaries of intercultural understanding], in: *Topos. Filosofsko-kulturologicheskij zhurnal*, Minsk, №3 (14), pp. 5–16.
- Shelling, F. V. J. (1989) *Filosofskie issledovaniya o sushhnosti chelovecheskoj svobody i svyazannyh s nej predmetah* [Philosophical research on the essence of human freedom and related subjects], in: *Shelling, F. V. J. Sochineniya: V 2-h tt. T.2*, Moskva: Mysl, pp. 86–158.
- Heidegger, M. (1989) *Die Grundprobleme der Phänomenologie, Gesamtausgabe Bd. 27*, Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann. 474 S.
- Hölderlin, F. (1951) *In lieblicher Bläue...* in: *Hölderlin, F., Sämtliche Werke in 6 Bd.*, Bd. 2, Stuttgart, Verlag W. Kohlhammer. 398 S.
- Gadamer, H.-G. (1987) *Die verkehrte Welt*, in: *Gadamer, H.-G. Gesammelte Werke. Bd. III, Neuere Philosophie – 1. Hegel, Husserl, Heidegger*. Tübingen, Mohr. Ss. 29–46.
- Musil, R. (1990) *Der Mann ohne Eigenschaften*, Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH, 1052 S.
- Schelling, F. W. J. *Philosophische Untersuchungen über das Wesen der menschlichen Freyheit und die damit zusammenhängende Gegenstände*, in: *Schelling F. W. J. Philosophische Schriften*, Landshut, Philipp Krüll. Ss. 397–511.

Стаття надійшла до редакції 2.05.2021

Стаття прийнята 18.06.2021

DOI: [https://doi.org/10.18524/2410-2601.2021.2\(36\).246777](https://doi.org/10.18524/2410-2601.2021.2(36).246777)

УДК 38.2

Андрій Дахній

У ПОШУКАХ ЛЮДИНИ: ВЗАЄМОДІЯ ФІЛОСОФІЇ ТА ЛІТЕРАТУРИ

У ЗАХІДНІЙ ДУХОВНІЙ ТРАДИЦІЇ

У статті розглядається феномен взаємодії філософії і літератури на матеріалі антропологічної проблематики в межах західної духовної традиції. Показано, що такого роду взаємозбагачення успішно здійснювалося ще починаючи з античності, проте найбільш плідно реалізувалося в Новий та новітній час. На основі засади міждисциплінарності обґрунтовано, що філософська антропологія отримувала найбільш плідні імпульси саме із сфери літератури.

Ключові слова: *філософія, література, взаємодія, античність, Новий час, сучасність, антропологія, західна культура, міждисциплінарність.*

Література та філософія: моменти спільності

Взаємодія літератури та філософії як двох різних та водночас «взаємодоповнювальних» способів пізнання й інтерпретації світу проявилася в західній духовній культурі ще починаючи з античності.

Як відомо, однією з ключових спільних точок дотику у сенсі спорідненості між філософією та літературою є *здивування*. Класична формула Платона й Арістотеля – «наступним етапом філософування є здивування» – виглядає цілком можливою в плані її екстраполяції на літературну творчість. Тобто бажання писати літературні твори породжене приблизно тією ж інтуїцією, що й у філософії, тим самим типом сприйняття реальності – здивуванням. Як зазначає Андрій Содомора, «Подив – ось що спонукало давніх греків до думки, отже, й до поетичної творчості (думка й образ у ті часи були єдиним)» [Содомора 2018: 9].

Проте існують і інші моменти близькості. Зокрема, ані філософія, ані література не мають за мету претендувати на якісь остаточні й однозначні відповіді (як на це, приміром, претендують дослідження наукового штубу) і вельми багато залежить від їхньої інтерпретації, а остання, як відомо, інспірується чинниками *суб'єктивного* прочитання та *історичної, соціокультурної* обумовленості.

Разом із тим щодо літературного чи філософського твору ніколи не можна застосувати поняття *прогресу*. І якщо стосовно науки такий критерій застосувати можна і навіть необхідно (як відомо, кожний наступний етап в історії науки досконаліший за попередній: відповідно, рухалися по «висхідній» фізика Птолемея, Коперніка, Ньютона, Айнштайна, Гокінга),

то нічого подібного ні у філософії, ні у літературі не відбувається. Умовно кажучи, Гомер або Платон для нас не менш важливі, ніж, скажімо, Рей Бредбері або Мішель Фуко. Філософи і літератори, які є ближчими до нас у часі, не можуть претендувати на більшу переконливість, ніж їхні попередники. Інакше кажучи, філософія і література не знають хронологічного критерію. Вони не застарівають, рівночасно їхні антропологічні відкриття зберігають релевантність для різних епох. Вочевидь, однією з ключових передумов такого стану справ є *консервативність* людської природи: упродовж століть і навіть тисячоліть природа антропологічних матерій майже не змінюється.

Ще один момент спільності полягає в тому, що філософія і література передбачають поглиблене і неквапливе читання, те, що в англійській традиції виражається конструкцією «close reading» (всупереч до так званого «cross reading», читання «по діагоналі»). Такого роду читання є важливим як стосовно *літературних* текстів, так і щодо *філософських* творів. Тобто споглядальність, медитативність – вельми важливі характеристики для читача, не меншою мірою, ніж вони були притаманними для автора (як ми знаємо, одна із ключових праць Рене Декарта називається «Meditationes metaphysique», тобто «Метафізичні медитації»). Нарешті, ця спільність, спорідненість літератури та філософії виражається, як уже показувалося вище, в зацікавленості *антропологічною* проблематикою.

Втім, варто зробити ще один короткий екскурс в античність, зокрема, звернутися до випадку Діогена Сінопського, який своєю епатажною особою репрезентував водночас і літературу, і філософію. З одного боку, цей філософ-кінік виражав певні філософські ідеї, нехай дуже провокативні й незвичні (наприклад: «краще бути твариною, ніж людиною», «краще бути варваром, ніж елліном» тощо). Але, з іншого боку, він, по суті, став літературним персонажем, перетворившись у героя дуже багатьох переказів, напівлегендарних і нерідко комічних ситуацій. Зокрема, при згадці його імені зринає в пам'яті репліка філософа, звернена до Александра Македонського на пропозицію останнього просити у нього все, що філософу заманеться: «Відійди, – мовив Діоген, – ти мені затуляєш сонце!». Себто ми маємо перед собою не тільки та й навіть не стільки філософа, скільки химерного літературного персонажа, збудувача спокою, яскравого «нонконформіста».

Або ж приклад ще одного елліністичного філософа – Хрісіппа, про якого існує, очевидно, цілком вигадана, проте вельми промовиста історія: мовляв, він помер від сміху, коли споглядав, як осел, який наївся фініків і ковтнув добряче вина, почав напідпитку тупцювати-танцювати на місці. І це, очевидно, теж значною мірою – література.

Втім, коли ми говоримо про античність, варто стягнути поглядом у більш ранній період і звернути увагу, власне, на особливості взаємодії між літературою та філософією ще на початковому етапі європейської античності, тому що тісний зв'язок літератури і філософії простежується вже навіть у ту архаїчну епоху – тобто у VII столітті до н. е. У той час означений процес найяскравіше репрезентують дві напрочуд потужні персоналії давньогрецької культури – Гомер і Гесіод. Очевидно, не є перебільшенням стверджувати, що тексти цих епічних поетів для подальшої елліністичної культури відіграли роль, зрівняну з тією, яку для давніх євреїв відіграла Біблія (див.: [Реале, Антисери 1993]). Тобто в даному випадку література та філософія корелюються між собою у той спосіб, що література передує філософії, слугує одним із найпотужніших її джерел (поряд із релігією, зокрема, релігією містерій, та суспільно-політичними умовами життя, причому йдеться передовсім про демократичні поліси (див.: [Реале, Антисери 1993: 7–11])). Саме епічні поети у справі розуміння і тлумачення світу були для філософів взірцями, «точкою відліку».

Приміром, беручи до уваги міркування Гесіода у «Роботах і днях» стосовно засади *справедливості*, ми повинні усвідомлювати, наскільки важливим і ключовим це поняття стало згодом для ранніх грецьких філософів – Анаксимандра чи Парменіда, згодом – для класичних (Платон, Арістотель), а ще пізніше – для елліністичних мислителів. Зокрема, Платон вважав її однією з найвищих ідей. Очевидно, без кроків, здійснених Гесіодом, такий рух у подальшому розвитку філософії попросту важко уявити.

Трагічне та комічне: літературно-філософські зв'язки

Окрім того, дуже часто постає в «літературному» контексті і така яскрава фігура, як Сократ: скажімо, афінський мудрець говорив про те, що йому хочеться так чи інакше долучитися до творення на ниві муз: зокрема, він казав, що йому наснився сон, після якого він усвідомив, що йому варто зайнятися байками Езопа і викладати їх упоетичний спосіб.

Або візьмімо інший випадок – із дельфійським оракулом: згідно з останнім, Софокл – мудрий, Евріпід – мудріший, але наймудріший – Сократ. Тим самим афінський філософ представлявся саме поряд із двома літераторами – *трагіками*.

Разом із тим варто мати на увазі, що, коли заходить мова про постать Сократа, то парадоксальним чином актуалізується і протилежна – неодноразово згадуване вище *комічна* сторона взаємодії філософії та літератури. Приміром, афінський філософ став жертвою хибного і викривленого прочитання, яке нам запропонував геніальний комедіограф Арістофан. Зокрема, у своїй п'єсі «Хмари» він зобразив Сократа таким

собі недолугим і сміховинним чоловіком: і хоч тут постать Сократа зі справжнім філософом не має нічого спільного (хіба що крім самого імені), ця «комічна» сторона (мається на увазі і перший античний комедіограф, і комічне як таке), завжди залишалася дуже важливою для давніх греків, а філософ Арістотель зовсім не випадково у своїй «Поетиці» дав розлогий аналіз як трагедії, так і комедії.

Отож, Платон, а за ним і Арістотель, прекрасно розуміли зв'язок комічного та трагічного як важливих складових людської природи. І тут ми виходимо на кореляцію, знову ж таки, літератури та філософії. У будь-якому разі, ми розуміємо, що комічне і трагічне щоразу постають у напрузі, точніше, це два полюси, між якими існує суттєва напруга; комічне існує в оточенні трагічного, а трагічне – у сусідстві комічного. Цікаво також, що і в етиці Арістотеля така чеснота, приміром, як дотепність, – не що інше, як середина між блазенством (надміром комічного) і понурістю (надміром трагічного). Такі речі мають бути збалансовані. Важливо принагідно зауважити, що, згідно з Арістотелем, катарсис, очищення досягається і завдяки трагедії (через сльози), і завдяки комедії (через сміх). У давньогрецькій культурі три головні трагіки – Есхіл, Софокл і Евріпід – доповнювалися комедіографами – уже згаданим Аристофаном та, наприклад, Менандром.

Нарешті, коли ми виявляємо кореляцію між літературою та філософією, не можна не згадати Арістотелеві міркування про те, що філософія стосовно усіх можливих «суміжних» сфер є найближчою саме до літератури, зокрема, до поезії. На думку Стагірита, саме поет є найближчим до філософа в тому плані, що, подібно до філософа, він говорить не про те, що є чи що було, а про те, що *повинно бути*, тобто і філософ, і поет найбільше схильні до *універсалістського* дискурсу. У вимірі універсальності погляду на світ та людину найближче до філософії стоїть саме поезія.

Але, повертаючись до співвідношення між комічним і трагічним, варто відзначити ось яку обставину. Відомо, що у Давній Греції вже в елліністичні часи усталився погляд, згідно з яким говорили про «філософа, який сміється» та «філософа, який плаче» – Демокріта та Геракліта. Тобто одна й та сама дійсність викликала діаметрально протилежні ставлення і реакцію: для першого вона видавалася сміховиною, для другого – жалюгідною і гідною плачу.

Цікаво, що для цього сюжету можна віднайти паралелі значно ближчі для нас – і в часовому, і в просторовому, і, зрештою, у ментальному відношеннях. Іншими словами, ми можемо розглядати ситуацію в культурі, ближчій нам, де теж йдеться про ситуації сміху і плачу як реакції з приводу, по суті, однієї і тієї ж реальності. Мається на увазі вірш Тараса Шевченка

«Гоголю», зокрема, його, ймовірно, найвідоміші рядки із тих слів, які були звернені до знаменитого земляка: «Ти смієшся, а я плачу, мій великий друже». Очевидно, обидва автори спрямовані на одну й ту ж реальність, от тільки в одного (у Гоголя) вона викликає сміх, а у іншого (у Шевченка) – протилежну реакцію: плач. Звісно, при цьому мова йде не стільки про реальність *психологічну*, скільки про *метафізичну*. І хоча це зіставлення може видаватися надто далекоюсяжним і трішки «культати», все ж, у будь-якому разі, античний приклад і приклад з XIX сторіччя сутнісно вельми близькі між собою.

Архетипи «філософа, який сміється» та «філософа, який плаче», набули в подальшому розвитку європейської культури істотного продовження. Не дивно, що особливо плідно таке засвоєння відбувалося в епоху Відродження. І, зокрема, подібний підхід легко виявити у Мішеля Монтеня, а саме в його «Пробах»: там знаходимо окремий параграф, який, власне, присвячений і філософу, який сміється, і тому філософу, який плаче. До речі, Монтень – і літератор, і філософ одночасно. Водночас треба відзначити, що літературно-філософськими засобами він досліджує саме природу людини.

Якщо повертатися до згаданих двох античних мудреців, то варто наголосити, що у тій самій французькій культурі, причому теж у ренесансні часи, у Франсуа Рабле, говориться про такого собі Демокріта Гераклітівського і Демокрітівського Геракліта. Тобто, Рабле в душі людини епохи Відродження легко й невимушено, вдаючись до каламбурів, бавиться цими образами і цими словами: комічність тут відбувається через зіставлення і «взаємоперетікання» протилежностей. Знову ж таки, мова тут іде не лише про комічне і трагічне, але й про взаємодію між літературою та філософією.

Втім, означені кореляції між філософією і літературою були вагомими і для епохи середньовіччя, хоча, можливо, відповідні процеси проявлялися дещо маргінальніше: зокрема, на латинському Заході вони далися взнаки у найзнаменитішому творі Августина – «Сповіді» та у Северина Боеція, тобто в період середньої та пізньої патристики – у «Розраді від філософії». У цьому творі ми знаходимо і елементи літератури, і філософії. Якщо ж зважити на ту обставину, що «Розрада» стала чимось на кшталт «настільної книги» для людей майже усього Середньовіччя, то можемо констатувати, що «симфонія» літератури і філософії звучала для середньовічної людини достатньо виразно і гучно. Зрештою, не забуваймо і вже самого того факту, що Боецій наважився у цьому творі персоніфікувати філософію і представити її алегорично, в образі строгої, владної і мудрої жінки – а це, по суті, є не що інше, як вдалий *літературний* прийом (сам сюжет приходу

Філософії у в'язницю є літературним, подібно до того, як літературними засобами описував обставини перебування у в'язниці Сократа – і його спілкування там із учнями – Платон).

Взаємодія літератури і філософії у новітню добу

Що стосується подальшої взаємодії філософії та літератури на європейському ґрунті, то варто апелювати передовсім до епохи *Просвітництва*, до XVIII сторіччя. Найпомітніші репрезентативні приклади – французи Вольтер, Ж.-Ж. Руссо, Д. Дідро. Всі вони – водночас і автори художніх творів, і філософських трактатів. Прикметно, що згадані діячі Просвітництва активно долучаються до творення такого жанру, як *філософський роман*.

Наступний період, коли простежується плідна взаємодія та взаємозбагачення філософії і літератури – епоха *романтизму*, перша половина XIX сторіччя. І в цьому випадку «пальма першості» вже переходить до німців. Саме впродовж цього періоду виникає і розповсюджується парафраз про них як про «націю поетів і мислителів». В епоху романтизму поезія виглядає максимально філософичною, а філософія, своєю чергою, поетичною (як висловлювався Новаліс: «чим поетичніше, тим істинніше»). Крім Новаліса, можна виділити братів Шлегелів, Ф.-В. Шеллінга, Г. Гайне...

Коли ж говорити про «постромантичне» чи, точніше, «постідеалістичне» XIX століття, то варто згадати передовсім такі три персоналії, як Сьорен К'єркегор, Фьодор Достоєвський та Фрідріх Ніцше. Вони могли б претендувати і на статус «класиків літературно-філософського дискурсу»: йдеться і про філософську складову художніх творів Достоєвського та літературну – у філософуванні, відповідно, К'єркегора та Ніцше. Саме в «постідеалістичному» XIX сторіччі прийшло усвідомлення того, що за нових умов філософія має шанс тільки тоді, коли активно взаємодіє з *іншими родами духовної активності*, і першочергово саме з *літературою*. Зароджується яскраво виражений міждисциплінарний дискурс. Так само з часом дедалі більшої ваги починає набувати фактор *метафоричності*. Має місце апеляція до образності, до метафорики, до есеїстичної форми викладу, до такої собі «літературизації» філософії. Причому саме вдаючись до філософсько-літературного арсеналу, всі вони досліджують передовсім *антропологічну* проблематику, виявляють нові виміри людського існування.

Цікаво, що на початку XX століття виникне такий феномен, як *інтелектуальний роман*, у якому взаємодія літератури та філософії виявить себе із новою силою. І в даному разі варто назвати бодай лише дві постаті –

Томаса Манна та Германа Гессе (і відповідні твори, наприклад, «Зачаровану гору» та «Гру в бісер» чи «Степового вовка»).

Ще одна симптоматична постать цієї доби – Мартін Гайдеггер. Його філософування, надто в пізній період, нерідко виникає як *спів-мислення* з поетами давноминулих часів, себто філософія багато чого може видобути саме із співпраці з поезією. Найчастіше такими поетами були для філософа Фрідріх Гьольдерлін, Георг Тракль, Пауль Целан (див.: [Kunisch 2020]).

Водночас траплялися випадки апелювання Гайдеггера і до прозових творів, причому так виходило, що переважно це були російські автори – Л. Толстой, І. Тургенев, Ф. Достоєвський. На першого з них німець покликається у свій «ранній» період, у «Бутті і часі», торкаючись проблематики *смерті* [Heidegger 1986: 254], а другий і третій актуалізуються у зв'язку з обговоренням витоків *нігілізму*, вже на «пізньому» етапі творчості («Європейський нігілізм» [Хайдеггер 1993: 63]).

У будь-якому разі, у XX сторіччі найяскравіше взаємодію філософії та літератури репрезентує *екзистенціалістська* традиція. Втім, якщо ми можемо стверджувати, що Р.-М. Рільке, Ф. Кафка, Г. Ібсен, М. де Унамуно – це передовсім літератори, а К. Ясперс і М. Гайдеггер – це екзистенційні філософи, то, скажімо, Ж.-П. Сартр перебуває десь на межі філософії та літератури. Є ще й інші такі «проміжні» персоналії, як Альбер Камю, Габріель Марсель, Сімона де Бовуар – у цих випадках в одній особі сходяться і автор філософських текстів, і водночас повістей, романів, оповідань, п'єс, або ж публіцистичних статей. Сартр одночасно є як автором суто філософських творів («Буття і Ніщо», «Екзистенціалізм – це гуманізм», «Критика діалектичного розуму»), так і романів («Нудота», «Слова» тощо), п'єс («За зачиненими дверима», «Мухи») і багатьох інших художніх творів.

Варто зазначити, що така фундаментальна антропологічна проблема, як проблема *часу* і його суб'єктивного переживання людиною, причому нерідко в кореляції з проблематикою *смерті*, ми можемо знайти одночасно і у філософа Гайдеггера – у «Бутті і часі», і у письменника Льва Толстого – у «Смерті Івана Ілліча» (Ернст Тугендгат навіть стверджував, що в обох випадках йдеться про ідентичне розуміння смерті і виявлення автентичного існування саме перед обличчям смерті, проте це розуміння виражене різними мовними засобами [Tugendhat 2006]). Аналогічно існує чимало паралелей між рефлексіями письменників Томаса Манна (у «Зачарованій горі») та Марселя Пруста (у циклі романів «У пошуках втраченого часу»), з одного боку, та філософа Анрі Бергсона – у «Творчій еволюції», з іншого боку. Тобто, темпорально-танатологічна проблематика висвітлюється філософськими засобами – у М. Гайдеггера, А. Бергсона і літературними – у Л. Толстого, Т. Манна і М. Пруста. Отже, характерна для західної духовної

культури співпраця літератури і філософії успішно продовжилася і у ХХ сторіччі, причому мається на увазі не просто висвітлення антропологічної проблематики, а саме специфічний ракурс бачення (відмінний від наукового чи релігійного сприйняття) феноменів часу і смерті.

Список використаної літератури

- Реале, Дж., Антисери, Д. (1993) *Западная философия от истоков до наших дней*. Т. 1. *Античность*, пер. с итал., Санкт-Петербург: Петрополис, 336 с.
- Содомора, А. (2018) *Співець богів і землі, в: Гесіод. Походження богів. Роботи і дні. Щит Геракла*, пер. А. Содомора, Львів: Апіорі, сс. 3–32.
- Хайдеггер, М. (1993) *Время и бытие. Статьи и выступления*, пер. с нем. Москва: Республика, 447 с.
- Heidegger, M. (1986) *Sein und Zeit*. 16. Auflage, Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 445 s.
- Kunisch, H.-P. (2020) *Todtmauberg. Die Geschichte von P. Celan, M. Heidegger und ihrer unmöglichen Begegnung*. München: dtv, 350 s.
- Tugendhat, E. (2006) *Über den Tod*. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 61 s.

Андрей Дахний

В ПОИСКАХ ЧЕЛОВЕКА: ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ФИЛОСОФИИ И ЛИТЕРАТУРЫ В ЗАПАДНОЙ ДУХОВНОЙ ТРАДИЦИИ

В статье рассматривается феномен взаимодействия философии и литературы на материале антропологической проблематики в рамках западной духовной традиции. Показано, что такого рода взаимообогащение успешно осуществлялось еще начиная из античности, однако наиболее плодотворно реализовалось в Новое и новейшее время. Исходя из принципа междисциплинарности, доказано, что философская антропология получала наиболее продуктивные импульсы именно из области литературы.

Ключевые слова: философия, литература, взаимодействие, античность, Новое время, современность, антропология, западная культура, междисциплинарность.

Andriy Dakhniy

IN SEARCH OF MAN: INTERACTION OF PHILOSOPHY AND LITERATURE IN WESTERN SPIRITUAL TRADITION

The article considers the phenomenon of interaction of philosophy and literature on the material of anthropological issues within the Western spiri-

tual tradition. It is shown that this kind of mutual enrichment has been successfully carried out since antiquity, in particular, in the sense of the influence of poetry and drama on the formation of philosophical thought, epic poetry and drama became the forefront of philosophy. Thus, a precedent was set, a certain model of interaction and mutual enrichment was initiated.

It is emphasized that in literature, especially in drama, comic and tragic were explained in detail, which had an impact on the understanding of human nature in philosophy, as evidenced by the search for classical thinking – on a theoretical level and Hellenistic philosophizing – rather on a practical level: in the latter case, the philosopher often became someone like a literary character.

The article also traces the analysis of the interaction of the tragic and the comic in the postantastic era, in particular, from the Renaissance to the twentieth century.

The affinity of philosophy and poetry as manifestations of the universalist approach to reality, characteristic of Western spiritual culture, as revealed by Aristotle, is also emphasized, and their emphasis is not on what was, but what should be. The productive interaction between philosophy and literature has been traced on the example of such antagonistic trends as the Enlightenment and Romanticism. The symptomatic appearance of such integrating literature and philosophy as S. Kierkegaard, F. Nietzsche and F. Dostoevsky in the 19th century is also pointed out. Examples of the close complementarity of anthropological research by philosophers and writers in the twentieth century are demonstrated. Finally, among the thinkers of the time is the figure of M. Heidegger, who, especially in his “late” period, often appealed and co-thought with poets. It is noted that the most relevant in philosophical and literary studies (as opposed to scientific and religious approaches) is the analysis of time and death. That is, it is concluded that the most fruitful interaction of philosophy and literature was realized in modern times. Based on the principle of interdisciplinarity, it is substantiated that philosophical anthropology received the most fruitful impulses from the field of literature.

Keywords: philosophy, literature, interaction, antiquity, New time, modernity, anthropology, western culture, interdisciplinarity.

References

- Reale, Dzh., Antiseri, D. (1993) *Zapadnaya filosofiya ot istokov do nashih dney* [Western philosophy from its origins to the present day]. Т. 1. *Antichnost*, per. s ital., Sankt-Peterburg, Petropolis, 336 p.
- Sodomora, A. (2018) *Spivets bogiv i zemli* [Singer of the gods and the earth], v: *Gesiod. Pohodzhennya bogiv. Roboty i dni. Schyt Gerakla*, per. A.

- Sodomora, Lviv, Apriori, pp. 3–32.
- Haydegger, M. (1993) *Vremya i bytie. Stati i vystupleniya* [Time and Being. Articles and speeches], per. s nem. Moskva, Respublika, 447 p.
- Heidegger, M. (1986) *Sein und Zeit*. 16. Auflage, Tübingen, Max Niemeyer Verlag, 445 s.
- Kunisch, H.-P. (2020) *Todtnauberg. Die Geschichte von P. Celan, M. Heidegger und ihrer unmöglichen Begegnung*, München, dtv, 350 s.
- Tugendhat, E. (2006) *Über den Tod*, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 61 s.

Стаття надійшла до редакції 12.05.2021

Стаття прийнята 18.06.2021

Розділ 2.

СМИСЛОВІ ОБРІЇ ФІЛОСОФСЬКИХ РОЗВІДОК